

όσο οι θεμελιώδεις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις μιας κοινωνίας παραμένουν άθικτες, η εκπαίδευση θα τείνει να υπακούει στη «λογική» αυτού του συστήματος. Η εκπαίδευση θα τείνει να χαλιναγωγείται και να αναγκάζεται να συμμορφωθεί, μέσω κάποιων συγκεκριμένων μηχανισμών, όχι απλώς στα συμφέροντα ορισμένων ομάδων και τάξεων, αλλά στις κυρίαρχες τάσεις του συστήματος συνολικά.⁸¹

Αλλαγές στην εκπαίδευση γίνονται επειδή το «απαιτεί» το καπιταλιστικό σύστημα, όχι ως συνέπεια της «δραστηριότητας των ανθρώπων που προπαθούν να εκπληρώσουν τους στόχους τους».

Θα εξετάσουμε την ορθότητα αυτού του «δομικού ντετερμινισμού» στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της ενότητας, το Κεφάλαιο 9, μαζί με άλλα σχόλια πάνω στις μαρξιστικές ιδέες που παρουσιάσαμε ως τώρα. Τώρα πρέπει να αναλύσουμε όσα έχει γράψει ο Althusser για την εκπαίδευση.

LOUIS ALTHUSSER

Οι αναφορές του Althusser στην εκπαίδευση είναι πολύ σύντομες και θα τις βρούμε κυρίως στο δοκίμιό του «Ideology and Ideological State Apparatuses» (Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους)⁸². Για να το καταλάβει κανείς λίγα χρειάζεται να ξέρει για τη γενικότερη θεωρία του για τον άνθρωπο και την κοινωνία – το «στρουκτουραλισμό» του – το μόνο που χρειάζεται είναι μια εισαγωγή στη μαρξιστική σκέψη.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η ανάλυση του Althusser μοιάζει πολύ με εκείνη των Bowles και Gintis, αν και είναι κατώτερη τόσο ως προς το εύρος όσο και ως προς

το βάθος. Ο Althusser αποδίδει στην εκπαίδευση μία «αναπαραγωγική» λειτουργία: η εκπαίδευση διατηρεί και ενισχύει τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής οι οποίες, φυσικά, είναι σχέσεις εκμετάλλευσης. Το σημείο όπου διαφέρει από τους δύο αμερικανούς συγγραφείς είναι ότι υποστηρίζει πως η εκπαίδευση είναι τμήμα του «κρατικού μηχανισμού» της καπιταλιστικής κοινωνίας. Για τον Althusser, όλα τα στοιχεία που συνθέτουν το κοινωνικό εποικοδόμημα θεωρούνται ως στοιχεία του «κρατικού μηχανισμού». Στην παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία, από την άλλη, το κράτος θεωρείται απλώς ως ένα μέρος του κοινωνικού εποικοδομήματος.

Ο «κρατικός μηχανισμός» της καπιταλιστικής κοινωνίας χωρίζεται σε δύο μέρη, τον Κατασταλτικό Κρατικό Μηχανισμό (ΚΚΜ) και τους Ιδεολογικούς Κρατικούς Μηχανισμούς (ΙΚΜ). Ο ΚΚΜ είναι αυτό που, στη συμβατική μαρξιστική θεωρία, είναι απλώς γνωστό ως κράτος και αποτελείται από το νομικό σύστημα, την αστυνομία, το στρατό, την κυβέρνηση και τη διοίκηση. Η βασική λειτουργία του ΚΚΜ είναι να παρεμβαίνει στην ταξική πάλη υπέρ της άρχουσας τάξης, χρησιμοποιώντας κατά πρώτο λόγο τη βία. Καμία άρχουσα τάξη όμως δεν μπορεί να κυβερνήσει μόνο διά της βίας. Όπως λέει ο Althusser, «καμία τάξη δεν μπορεί να διατηρεί την κρατική εξουσία για πολύ καιρό χωρίς να ασκεί συγχρόνως την ηγεμονία της πάνω και μέσα στους Ιδεολογικούς Κρατικούς Μηχανισμούς»⁸³. Σύμφωνα με τον Althusser, ως Ιδεολογικοί Κρατικοί Μηχανισμοί μπορούν να θεωρηθούν οι ακόλουθοι θεσμοί: (1) οι θρησκευτικοί, (2) οι εκπαιδευτικοί, (3) η οικογένεια, (4) οι νομικοί (αν και, όπως είδαμε, αυτοί ανήκουν και στον ΚΚΜ), (5) οι πολιτικοί, (6) τα συνδικάτα, (7) οι επικοινωνίες, δηλαδή ο τύπος, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση, (8) οι πολιτιστικοί, δηλαδή η λογοτεχνία, η τέχνη και ο αθλητισμός. Μαζί με τον ΚΚΜ, οι ΙΚΜ συντηρούν το καπιταλιστικό σύστημα εκμετάλλευσης. Η αναπαραγωγή των παραγωγικών σχέσεων εξασφαλίζεται, όπως λέει ο Althusser, «με την άσκηση της κρατικής εξουσίας στους κρατικούς μηχανισμούς, τον (Κατασταλτικό)

81. ό.π., σ. 25.

82. Πρώτη δημοσίευση στο L. Althusser, *Lenin, Philosophy and Other Essays* (New Left Books, Λονδίνο, 1971). Ένα μεγάλο απόσπασμα μπορούμε να βρούμε στο B.R. Cosin, *Education, Structure and Society*, 2^η έκδ. (Penguin, Harmondsworth, 1972).

83. Cosin, *Education*, σ. 254.

όσο οι θεμελιώδεις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις μιας κοινωνίας παραμένουν άθικτες, η εκπαίδευση θα τείνει να υπακούει στη «λογική» αυτού του συστήματος. Η εκπαίδευση θα τείνει να χαλιναγωγείται και να αναγκάζεται να συμμορφωθεί, μέσω κάποιων συγκεκριμένων μηχανισμών, όχι απλώς στα συμφέροντα ορισμένων ομάδων και τάξεων, αλλά στις κυρίαρχες τάσεις του συστήματος συνολικά.⁸¹

Αλλαγές στην εκπαίδευση γίνονται επειδή το «απαιτεί» το καπιταλιστικό σύστημα, όχι ως συνέπεια της «δραστηριότητας των ανθρώπων που προπαθούν να εκπληρώσουν τους στόχους τους».

Θα εξετάσουμε την ορθότητα αυτού του «δομικού ντετερμινισμού» στο τελευταίο κεφάλαιο αυτής της ενότητας, το Κεφάλαιο 9, μαζί με άλλα σχόλια πάνω στις μαρξιστικές ιδέες που παρουσιάσαμε ως τώρα. Τώρα πρέπει να αναλύσουμε όσα έχει γράψει ο Althusser για την εκπαίδευση.

LOUIS ALTHUSSER

Οι αναφορές του Althusser στην εκπαίδευση είναι πολύ σύντομες και θα τις βρούμε κυρίως στο δοκίμιό του «Ideology and Ideological State Apparatuses» (Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους)⁸². Για να το καταλάβει κανείς λίγα χρειάζεται να ξέρει για τη γενικότερη θεωρία του για τον άνθρωπο και την κοινωνία – το «στρουκτουραλισμό» του – το μόνο που χρειάζεται είναι μια εισαγωγή στη μαρξιστική σκέψη.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η ανάλυση του Althusser μοιάζει πολύ με εκείνη των Bowles και Gintis, αν και είναι κατώτερη τόσο ως προς το εύρος όσο και ως προς

το βάθος. Ο Althusser αποδίδει στην εκπαίδευση μία «αναπαραγωγική» λειτουργία: η εκπαίδευση διατηρεί και ενισχύει τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής οι οποίες, φυσικά, είναι σχέσεις εκμετάλλευσης. Το σημείο όπου διαφέρει από τους δύο αμερικανούς συγγραφείς είναι ότι υποστηρίζει πως η εκπαίδευση είναι τμήμα του «κρατικού μηχανισμού» της καπιταλιστικής κοινωνίας. Για τον Althusser, όλα τα στοιχεία που συνθέτουν το κοινωνικό εποικοδόμημα θεωρούνται ως στοιχεία του «κρατικού μηχανισμού». Στην παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία, από την άλλη, το κράτος θεωρείται απλώς ως ένα μέρος του κοινωνικού εποικοδομήματος.

Ο «κρατικός μηχανισμός» της καπιταλιστικής κοινωνίας χωρίζεται σε δύο μέρη, τον Κατασταλτικό Κρατικό Μηχανισμό (ΚΚΜ) και τους Ιδεολογικούς Κρατικούς Μηχανισμούς (ΙΚΜ). Ο ΚΚΜ είναι αυτό που, στη συμβατική μαρξιστική θεωρία, είναι απλώς γνωστό ως κράτος και αποτελείται από το νομικό σύστημα, την αστυνομία, το στρατό, την κυβέρνηση και τη διοίκηση. Η βασική λειτουργία του ΚΚΜ είναι να παρεμβαίνει στην ταξική πάλη υπέρ της άρχουσας τάξης, χρησιμοποιώντας κατά πρώτο λόγο τη βία. Καμία άρχουσα τάξη όμως δεν μπορεί να κυβερνήσει μόνο διά της βίας. Όπως λέει ο Althusser, «καμία τάξη δεν μπορεί να διατηρεί την κρατική εξουσία για πολύ καιρό χωρίς να ασκεί συγχρόνως την ηγεμονία της πάνω και μέσα στους Ιδεολογικούς Κρατικούς Μηχανισμούς»⁸³. Σύμφωνα με τον Althusser, ως Ιδεολογικοί Κρατικοί Μηχανισμοί μπορούν να θεωρηθούν οι ακόλουθοι θεσμοί: (1) οι θρησκευτικοί, (2) οι εκπαιδευτικοί, (3) η οικογένεια, (4) οι νομικοί (αν και, όπως είδαμε, αυτοί ανήκουν και στον ΚΚΜ), (5) οι πολιτικοί, (6) τα συνδικάτα, (7) οι επικοινωνίες, δηλαδή ο τύπος, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση, (8) οι πολιτιστικοί, δηλαδή η λογοτεχνία, η τέχνη και ο αθλητισμός. Μαζί με τον ΚΚΜ, οι ΙΚΜ συντηρούν το καπιταλιστικό σύστημα εκμετάλλευσης. Η αναπαραγωγή των παραγωγικών σχέσεων εξασφαλίζεται, όπως λέει ο Althusser, «με την άσκηση της κρατικής εξουσίας στους κρατικούς μηχανισμούς, τον (Κατασταλτικό)

81. ό.π., σ. 25.

82. Πρώτη δημοσίευση στο L. Althusser, *Lenin, Philosophy and Other Essays* (New Left Books, Λονδίνο, 1971). Ένα μεγάλο απόσπασμα μπορούμε να βρούμε στο B.R. Cosin, *Education, Structure and Society*, 2^η έκδ. (Penguin, Harmondsworth, 1972).

83. Cosin, *Education*, σ. 254.

Κρατικό Μηχανισμό από τη μια και τους Ιδεολογικούς Κρατικούς Μηχανισμούς από την άλλη»⁸⁴. Ενώ όμως ο ΚΚΜ λειτουργεί κυρίως μέσω της χρήσης βίας, οι ΙΚΜ λειτουργούν διαδίδοντας την άρχουσα ιδεολογία.

Εκ πρώτης όψεως οι ΙΚΜ φαίνονται αρκετά ποικίλοι και σύνθετοι, μια και περιλαμβάνουν θεσμούς όπως η εκπαίδευση, που ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό από το κράτος, η οικογένεια, που δεν ελέγχεται, και η θρησκεία που σε ορισμένες κοινωνίες είναι επίσημα συνδεδεμένη με το κράτος και σε άλλες όχι. Ο Althusser όμως υποστηρίζει ότι όλοι αυτοί οι θεσμοί είναι ενιαίοι. Όπως λέει:

Αν οι ΙΚΜ «λειτουργούν» σε μεγάλο και κυρίαρχο βαθμό διά της ιδεολογίας, αυτό που ενοποιεί την ποικιλία τους είναι αυτή ακριβώς η λειτουργία, εφόσον η ιδεολογία διά της οποίας λειτουργούν είναι στην πραγματικότητα πάντα ενοποιημένη, παρά την ποικιλία και τις αντιφάσεις της, *υπό την άρχουσα ιδεολογία*, που είναι η ιδεολογία της «άρχουσας τάξης».⁸⁵

Οι λέξεις «αν» και «εφόσον» κάνουν αυτήν τη διατύπωση αρκετά ασαφή. Δεν ξεκαθαρίζεται, παραδείγματος χάριν, αν πρέπει να θεωρήσουμε την οικογένεια και την εκπαίδευση ως ΙΚΜ μόνο αν διαδίδουν την άρχουσα ιδεολογία. Αν υποθέσουμε ότι βρίσκαμε οικογένειες που δεν θα διέδιδαν την άρχουσα ιδεολογία, θα έπρεπε να τις θεωρήσουμε ως ΙΚΜ; Από την άλλη, ο Althusser μπορεί να εννοεί ότι όλοι αυτοί οι θεσμοί *πρέπει* να διαδίδουν την άρχουσα ιδεολογία, γιατί αλλιώς η άρχουσα τάξη θα τους καταργήσει. Αν πράγματι αυτό εννοεί ο Althusser, τότε οι υπάρχοντες θεσμοί διαδίδουν, εξ ορισμού, την άρχουσα ιδεολογία.

Μία παρατήρηση ακόμα. Ο Althusser φαίνεται να θεωρεί δεδομένο ότι οι ιδεολογίες των διάφορων ΙΚΜ είναι όλες συμβατές μεταξύ τους (και συγχρόνως συμβατές με την ιδεολογία της άρχουσας τάξης). Αν όμως

συμβαίνει αυτό, πώς μπορεί να ερμηνευτεί το όχι ασύνηθες φαινόμενο των οικογενειών που μεταδίδουν στα παιδιά τους συστήματα ιδεών, πεποιθήσεων και αξιών που δεν είναι συμβατές με εκείνες που μεταδίδει το εκπαιδευτικό σύστημα; Αν έχει δίκιο ο Althusser όταν πιστεύει ότι όλοι οι ΙΚΜ είναι ενοποιημένοι «υπό την άρχουσα ιδεολογία», δεν θα έπρεπε να υπάρχουν τέτοιες συγκρούσεις.

Ο εκπαιδευτικός ΙΚΜ, λέει ο Althusser, κατέχει κεντρική θέση στη διάδοση της άρχουσας ιδεολογίας – σημαντικότερη ακόμα και από τον πολιτικό ΙΚΜ. «Πιστεύω» γράφει «ότι ο ΙΚΜ που έχει τοποθετηθεί στην *κυρίαρχη* θέση στα ώριμα καπιταλιστικά μορφώματα... είναι ο *εκπαιδευτικός ιδεολογικός μηχανισμός*»⁸⁶. Στη φεουδαλική κοινωνία την κεντρική αυτή θέση την κατείχε η Εκκλησία, αλλά μια μακρά περίοδος πολιτικής και ιδεολογικής ταξικής πάλης οδήγησε στην αντικατάστασή της από την εκπαίδευση. Η πρωτοκαθεδρία του εκπαιδευτικού ΙΚΜ στη σύγχρονη δυτική κοινωνία δεν σημαίνει ότι οι άλλοι ΙΚΜ δεν παίζουν ρόλο στη διατήρηση του καπιταλιστικού συστήματος. Ο καθένας από αυτούς συμβάλλει σε κάτι. Ο πολιτικός ΙΚΜ, παραδείγματος χάριν, ενισχύει το υπάρχον κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς υποβάλλοντας τα άτομα στη μία ή την άλλη εκδοχή της «δημοκρατικής ιδεολογίας». Ο μηχανισμός των επικοινωνιών επιτελεί τη λειτουργία του «μπουκώνοντας» κάθε «πολίτη» με καθημερινές δόσεις εθνικισμού, σοβινισμού, φιλελευθερισμού, ηθικολογίας κτλ. μέσω του τύπου, του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης. Το ίδιο ισχύει και για τον πολιτιστικό μηχανισμό (πρωταρχική σημασία έχει ο ρόλος του αθλητισμού στην ανάπτυξη του σοβινισμού) κτλ.»⁸⁷.

Ωστόσο, επειδή ο νόμος επιβάλλει να πηγαίνουν τα παιδιά στο σχολείο κατά την ηλικία που συντελείται η διάπλασή τους, ο ρόλος της εκπαίδευσης έχει εξέχουσα σημασία. Η εκπαίδευση επιτελεί τη λειτουργία της με διάφορους τρόπους. Πρώτον, διδάσκει τις δεξιότητες και τις τεχνικές που ταιριάζουν στο μελλοντικό επάγγελμα του παιδιού. Δεύτερον,

84. ό.π., σ. 256.

85. ό.π., σ. 254.

86. ό.π., σ. 258.

87. ό.π., σ. 259.

Κρατικό Μηχανισμό από τη μια και τους Ιδεολογικούς Κρατικούς Μηχανισμούς από την άλλη»⁸⁴. Ενώ όμως ο ΚΚΜ λειτουργεί κυρίως μέσω της χρήσης βίας, οι ΙΚΜ λειτουργούν διαδίδοντας την άρχουσα ιδεολογία.

Εκ πρώτης όψεως οι ΙΚΜ φαίνονται αρκετά ποικίλοι και σύνθετοι, μια και περιλαμβάνουν θεσμούς όπως η εκπαίδευση, που ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό από το κράτος, η οικογένεια, που δεν ελέγχεται, και η θρησκεία που σε ορισμένες κοινωνίες είναι επίσημα συνδεδεμένη με το κράτος και σε άλλες όχι. Ο Althusser όμως υποστηρίζει ότι όλοι αυτοί οι θεσμοί είναι ενιαίοι. Όπως λέει:

Αν οι ΙΚΜ «λειτουργούν» σε μεγάλο και κυρίαρχο βαθμό διά της ιδεολογίας, αυτό που ενοποιεί την ποικιλία τους είναι αυτή ακριβώς η λειτουργία, εφόσον η ιδεολογία διά της οποίας λειτουργούν είναι στην πραγματικότητα πάντα ενοποιημένη, παρά την ποικιλία και τις αντιφάσεις της, *υπό την άρχουσα ιδεολογία*, που είναι η ιδεολογία της «άρχουσας τάξης».⁸⁵

Οι λέξεις «αν» και «εφόσον» κάνουν αυτήν τη διατύπωση αρκετά ασαφή. Δεν ξεκαθαρίζεται, παραδείγματος χάριν, αν πρέπει να θεωρήσουμε την οικογένεια και την εκπαίδευση ως ΙΚΜ μόνο αν διαδίδουν την άρχουσα ιδεολογία. Αν υποθέσουμε ότι βρίσκαμε οικογένειες που δεν θα διέδιδαν την άρχουσα ιδεολογία, θα έπρεπε να τις θεωρήσουμε ως ΙΚΜ; Από την άλλη, ο Althusser μπορεί να εννοεί ότι όλοι αυτοί οι θεσμοί *πρέπει* να διαδίδουν την άρχουσα ιδεολογία, γιατί αλλιώς η άρχουσα τάξη θα τους καταργήσει. Αν πράγματι αυτό εννοεί ο Althusser, τότε οι υπάρχοντες θεσμοί διαδίδουν, εξ ορισμού, την άρχουσα ιδεολογία.

Μία παρατήρηση ακόμα. Ο Althusser φαίνεται να θεωρεί δεδομένο ότι οι ιδεολογίες των διάφορων ΙΚΜ είναι όλες συμβατές μεταξύ τους (και συγχρόνως συμβατές με την ιδεολογία της άρχουσας τάξης). Αν όμως

συμβαίνει αυτό, πώς μπορεί να ερμηνευτεί το όχι ασύνηθες φαινόμενο των οικογενειών που μεταδίδουν στα παιδιά τους συστήματα ιδεών, πεποιθήσεων και αξιών που δεν είναι συμβατές με εκείνες που μεταδίδει το εκπαιδευτικό σύστημα; Αν έχει δίκιο ο Althusser όταν πιστεύει ότι όλοι οι ΙΚΜ είναι ενοποιημένοι «υπό την άρχουσα ιδεολογία», δεν θα έπρεπε να υπάρχουν τέτοιες συγκρούσεις.

Ο εκπαιδευτικός ΙΚΜ, λέει ο Althusser, κατέχει κεντρική θέση στη διάδοση της άρχουσας ιδεολογίας – σημαντικότερη ακόμα και από τον πολιτικό ΙΚΜ. «Πιστεύω» γράφει «ότι ο ΙΚΜ που έχει τοποθετηθεί στην *κυρίαρχη* θέση στα ώριμα καπιταλιστικά μορφώματα... είναι ο *εκπαιδευτικός ιδεολογικός μηχανισμός*»⁸⁶. Στη φεουδαλική κοινωνία την κεντρική αυτή θέση την κατείχε η Εκκλησία, αλλά μια μακρά περίοδος πολιτικής και ιδεολογικής ταξικής πάλης οδήγησε στην αντικατάστασή της από την εκπαίδευση. Η πρωτοκαθεδρία του εκπαιδευτικού ΙΚΜ στη σύγχρονη δυτική κοινωνία δεν σημαίνει ότι οι άλλοι ΙΚΜ δεν παίζουν ρόλο στη διατήρηση του καπιταλιστικού συστήματος. Ο καθένας από αυτούς συμβάλλει σε κάτι. Ο πολιτικός ΙΚΜ, παραδείγματος χάριν, ενισχύει το υπάρχον κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς υποβάλλοντας τα άτομα στη μία ή την άλλη εκδοχή της «δημοκρατικής ιδεολογίας». Ο μηχανισμός των επικοινωνιών επιτελεί τη λειτουργία του «μπουκώνοντας» κάθε «πολίτη» με καθημερινές δόσεις εθνικισμού, σοβινισμού, φιλελευθερισμού, ηθικολογίας κτλ. μέσω του τύπου, του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης. Το ίδιο ισχύει και για τον πολιτιστικό μηχανισμό (πρωταρχική σημασία έχει ο ρόλος του αθλητισμού στην ανάπτυξη του σοβινισμού) κτλ.»⁸⁷.

Ωστόσο, επειδή ο νόμος επιβάλλει να πηγαίνουν τα παιδιά στο σχολείο κατά την ηλικία που συντελείται η διάπλασή τους, ο ρόλος της εκπαίδευσης έχει εξέχουσα σημασία. Η εκπαίδευση επιτελεί τη λειτουργία της με διάφορους τρόπους. Πρώτον, διδάσκει τις δεξιότητες και τις τεχνικές που ταιριάζουν στο μελλοντικό επάγγελμα του παιδιού. Δεύτερον,

84. ό.π., σ. 256.

85. ό.π., σ. 254.

86. ό.π., σ. 258.

87. ό.π., σ. 259.

μεταδίδει τους «κανόνες καλής συμπεριφοράς» ή τις νοοτροπίες που ταιριάζουν στον μελλοντικό οικονομικό ρόλο του παιδιού. Στους μελλοντικούς μισθωτούς, υποστηρίζει ο Althusser, αναπτύσσει «τη σεμνότητα, την αποδοχή και την υποταγή» στους μελλοντικούς κεφαλαιοκράτες και διαχειριστές ενσταλάζει «τον κυνισμό, την περιφρόνηση, την υπεροψία, την έπαρση, ακόμα και τον απατηλό λόγο και την πανουργία»⁸⁸. Τρίτον, διδάσκει στα παιδιά την άρχουσα ιδεολογία της καπιταλιστικής κοινωνίας τόσο έμμεσα όσο και άμεσα. Η εκπαίδευση, λέει ο Althusser, «τους μεταδίδει, είτε χρησιμοποιεί παλιές είτε καινούργιες μεθόδους, κάποια “τεχνογνωσία” περιτυλιγμένη με την άρχουσα ιδεολογία (γαλλικά, αριθμητική, φυσική ιστορία, φυσικές επιστήμες, λογοτεχνία) ή απλώς την άρχουσα ιδεολογία στην καθαρή μορφή της (ηθική, αγωγή του πολίτη, φιλοσοφία)»⁸⁹.

Αν και θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η αγωγή του πολίτη, η λογοτεχνία και η ηθική θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη μετάδοση της άρχουσας ιδεολογίας, μας είναι αδύνατο να καταλάβουμε πώς θα μπορούσε ποτέ να γίνει κάτι τέτοιο με ένα μάθημα σαν την αριθμητική! Βέβαια, συνεχίζει ο Althusser, όλη αυτή τη διαδικασία της ταξικής συντήρησης την κρύβει από την κοινή θέα η «καθολικά επικρατούσα ιδεολογία του σχολείου». Η ιδεολογία αυτή απλώς αποκρύπτει το γεγονός ότι το εκπαιδευτικό σύστημα παίζει αυτόν το ρόλο. Υποστηρίζει ότι το σχολείο είναι ένα ουδέτερο περιβάλλον, απαλλαγμένο από ιδεολογικές επιρροές σαν αυτές που μόλις περιγράψαμε, και ότι οι δάσκαλοι σέβονται την ελευθερία συνείδησης των παιδιών και ούτω καθεξής. Ο Althusser όμως δεν θέλει να κατηγορήσει τους δασκάλους για όλα αυτά· αντίθετα, υποστηρίζει ότι είναι στο έλεος του συστήματος και ότι είναι υποχρεωμένοι να επιτελούν τις λειτουργίες που σκιαγραφήσαμε.

88. ό.π., σ. 261.

89. ό.π., σ. 260.

ΣΧΟΛΙΑ

Είναι εύκολο να επικρίνει κανείς τον Althusser τόσο για τον τρόπο που γράφει όσο, κυρίως, και για τη συνολική άποψη που αναπτύσσει για την κοινωνία. Όπως παρατηρήσαμε νωρίτερα, το σύνολο του κοινωνικού εποικοδομήματος εντάσσεται από τον Althusser στο κράτος, είτε ως κατασταλτικός είτε ως ιδεολογικός μηχανισμός. Δεν βλέπουμε όμως τι νόημα έχει να ονομάζουμε τους διάφορους τομείς του εποικοδομήματος, όπως η εκπαίδευση, η θρησκεία, οι επικοινωνίες κτλ., *κρατικούς* μηχανισμούς. Στην κοινωνική και την πολιτική θεωρία, καθώς και στην παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία, γίνεται συνήθως μια διάκριση ανάμεσα στο κράτος και σ' αυτούς τους μηχανισμούς και ο Althusser δεν μας δίνει αρκετούς λόγους για να αλλάξουμε τη συνήθη πρακτική μας. Απλώς στο δοκίμιο του Althusser γίνεται υπερβολική χρήση της λέξης «κράτος» – κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε σύγχυση. Επιπλέον, ο Althusser μιλάει μόνο για τις καπιταλιστικές κοινωνίες και δεν αναφέρεται καθόλου στα σύγχρονα κομμουνιστικά κράτη. Αν οι ιδέες του και οι αλλαγές που επιφέρει στην ορολογία έχουν κάποια ουσιαστική εφαρμογή, αυτό ισχύει, πιστεύουμε, γι' αυτές τις κομμουνιστικές κοινωνίες. Γιατί στις χώρες αυτές το νομικό σύστημα, το ραδιόφωνο, ο τύπος και η τηλεόραση, τα συνδικάτα, η λογοτεχνία, η τέχνη και ο αθλητισμός ελέγχονται και κυριαρχούνται σε μεγάλο βαθμό από τους κατόχους της κρατικής εξουσίας. Οι θεσμοί αυτοί μπορούν πράγματι να θεωρηθούν ως προεκτάσεις του κράτους και να οριστούν έτσι. Στις δυτικές δημοκρατίες όμως η σύνδεση αυτή είναι πολύ πιο επισφαλής. Στην πραγματικότητα, στις δυτικές κοινωνίες οι θεσμοί αυτοί είναι συχνά ανεξάρτητοι σε μεγάλο βαθμό από το κράτος και πολλές φορές είναι σε θέση να ασκούν πιέσεις πάνω του – στον ίδιο βαθμό, τουλάχιστον, που είναι και το κράτος σε θέση να ασκεί πιέσεις πάνω σ' αυτούς. Στον σύγχρονο κομμουνισμό όμως, οι θεσμοί αυτοί δεν έχουν τέτοια ανεξαρτησία.

Όσον αφορά την άποψή του για την εκπαίδευση, ο Althusser δεν το θεωρεί απαραίτητο να ερευνήσει τις αντιλήψεις των δασκάλων ή των μαθητών. Η εικόνα του για την εκπαίδευση, όπως επισημαίνουν οι Erben και

μεταδίδει τους «κανόνες καλής συμπεριφοράς» ή τις νοοτροπίες που ταιριάζουν στον μελλοντικό οικονομικό ρόλο του παιδιού. Στους μελλοντικούς μισθωτούς, υποστηρίζει ο Althusser, αναπτύσσει «τη σεμνότητα, την αποδοχή και την υποταγή»· στους μελλοντικούς κεφαλαιοκράτες και διαχειριστές ενσταλάζει «τον κυνισμό, την περιφρόνηση, την υπεροψία, την έπαρση, ακόμα και τον απατηλό λόγο και την πανουργία»⁸⁸. Τρίτον, διδάσκει στα παιδιά την άρχουσα ιδεολογία της καπιταλιστικής κοινωνίας τόσο έμμεσα όσο και άμεσα. Η εκπαίδευση, λέει ο Althusser, «τους μεταδίδει, είτε χρησιμοποιεί παλιές είτε καινούργιες μεθόδους, κάποια “τεχνογνωσία” περιτυλιγμένη με την άρχουσα ιδεολογία (γαλλικά, αριθμητική, φυσική ιστορία, φυσικές επιστήμες, λογοτεχνία) ή απλώς την άρχουσα ιδεολογία στην καθαρή μορφή της (ηθική, αγωγή του πολίτη, φιλοσοφία)»⁸⁹.

Αν και θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η αγωγή του πολίτη, η λογοτεχνία και η ηθική θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη μετάδοση της άρχουσας ιδεολογίας, μας είναι αδύνατο να καταλάβουμε πώς θα μπορούσε ποτέ να γίνει κάτι τέτοιο με ένα μάθημα σαν την αριθμητική! Βέβαια, συνεχίζει ο Althusser, όλη αυτή τη διαδικασία της ταξικής συντήρησης την κρύβει από την κοινή θέα η «καθολικά επικρατούσα ιδεολογία του σχολείου». Η ιδεολογία αυτή απλώς αποκρύπτει το γεγονός ότι το εκπαιδευτικό σύστημα παίζει αυτόν το ρόλο. Υποστηρίζει ότι το σχολείο είναι ένα ουδέτερο περιβάλλον, απαλλαγμένο από ιδεολογικές επιρροές σαν αυτές που μόλις περιγράψαμε, και ότι οι δάσκαλοι σέβονται την ελευθερία συνείδησης των παιδιών και ούτω καθεξής. Ο Althusser όμως δεν θέλει να κατηγορήσει τους δασκάλους για όλα αυτά· αντίθετα, υποστηρίζει ότι είναι στο έλεος του συστήματος και ότι είναι υποχρεωμένοι να επιτελούν τις λειτουργίες που σκιαγραφήσαμε.

88. ό.π., σ. 261.

89. ό.π., σ. 260.

ΣΧΟΛΙΑ

Είναι εύκολο να επικρίνει κανείς τον Althusser τόσο για τον τρόπο που γράφει όσο, κυρίως, και για τη συνολική άποψη που αναπτύσσει για την κοινωνία. Όπως παρατηρήσαμε νωρίτερα, το σύνολο του κοινωνικού εποικοδομήματος εντάσσεται από τον Althusser στο κράτος, είτε ως κατασταλτικός είτε ως ιδεολογικός μηχανισμός. Δεν βλέπουμε όμως τι νόημα έχει να ονομάζουμε τους διάφορους τομείς του εποικοδομήματος, όπως η εκπαίδευση, η θρησκεία, οι επικοινωνίες κτλ., *κρατικούς* μηχανισμούς. Στην κοινωνική και την πολιτική θεωρία, καθώς και στην παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία, γίνεται συνήθως μια διάκριση ανάμεσα στο κράτος και σ' αυτούς τους μηχανισμούς και ο Althusser δεν μας δίνει αρκετούς λόγους για να αλλάξουμε τη συνήθη πρακτική μας. Απλώς στο δοκίμιο του Althusser γίνεται υπερβολική χρήση της λέξης «κράτος» – κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε σύγχυση. Επιπλέον, ο Althusser μιλάει μόνο για τις καπιταλιστικές κοινωνίες και δεν αναφέρεται καθόλου στα σύγχρονα κομμουνιστικά κράτη. Αν οι ιδέες του και οι αλλαγές που επιφέρει στην ορολογία έχουν κάποια ουσιαστική εφαρμογή, αυτό ισχύει, πιστεύουμε, γι' αυτές τις κομμουνιστικές κοινωνίες. Γιατί στις χώρες αυτές το νομικό σύστημα, το ραδιόφωνο, ο τύπος και η τηλεόραση, τα συνδικάτα, η λογοτεχνία, η τέχνη και ο αθλητισμός ελέγχονται και κυριαρχούνται σε μεγάλο βαθμό από τους κατόχους της κρατικής εξουσίας. Οι θεσμοί αυτοί μπορούν πράγματι να θεωρηθούν ως προεκτάσεις του κράτους και να οριστούν έτσι. Στις δυτικές δημοκρατίες όμως η σύνδεση αυτή είναι πολύ πιο επισφαλής. Στην πραγματικότητα, στις δυτικές κοινωνίες οι θεσμοί αυτοί είναι συχνά ανεξάρτητοι σε μεγάλο βαθμό από το κράτος και πολλές φορές είναι σε θέση να ασκούν πιέσεις πάνω του – στον ίδιο βαθμό, τουλάχιστον, που είναι και το κράτος σε θέση να ασκεί πιέσεις πάνω σ' αυτούς. Στον σύγχρονο κομμουνισμό όμως, οι θεσμοί αυτοί δεν έχουν τέτοια ανεξαρτησία.

Όσον αφορά την άποψή του για την εκπαίδευση, ο Althusser δεν το θεωρεί απαραίτητο να ερευνήσει τις αντιλήψεις των δασκάλων ή των μαθητών. Η εικόνα του για την εκπαίδευση, όπως επισημαίνουν οι Erben και

Gleeson⁹⁰, μοιάζει σε πολλά σημεία με τις φονξιοναλιστικές απόψεις του Durkheim και του Parsons. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην άρρητη αποδοχή ότι η διαδικασία της κοινωνικοποίησης είναι επιτυχής. Η δημιουργικότητα ή οποιαδήποτε άλλη μορφή ανεξάρτητης αντίδρασης εκ μέρους όσων εμπλέκονται στην εκπαίδευση εξορίζεται στο περιθώριο της ανάλυσης. Μπροστά στη δυσβάστακτη πίεση του κράτους, φαίνεται ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να κάνουν τίποτε άλλο παρά να υπομένουν καρτερικά.

Ο Althusser, όπως πολλοί μαρξιστές συγγραφείς, μοιράζεται με τον Durkheim και τον Parsons μια βασική ανησυχία: να εξηγήσει την ύπαρξη της τάξης (order) στην κοινωνία. Έχουμε την εντύπωση ότι οι μαρξιστές συγγραφείς οδηγούνται σ' αυτό το σημείο από την προσπάθεια να εξηγήσουν γιατί δεν έχει γίνει η επανάσταση που είχε προαναγγελθεί. Συνεπώς, αντί να δίνουν έμφαση στη σημασία της πάλης και στους παράγοντες που οδηγούν στην κοινωνική αλλαγή, επικεντρώνουν την προσοχή τους στην αναπαραγωγή, δηλαδή στο πώς διατηρείται το κοινωνικό καθεστώς στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Η εκπαίδευση επομένως εξετάζεται σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει στη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης. Παρόλο που σαφώς υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους μαρξιστές και τους φονξιοναλιστές συγγραφείς, υπάρχουν επίσης, όταν αναλύουν την εκπαίδευση, και τεράστιες ομοιότητες. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την αποδοχή της επιτυχίας των κοινωνικοποιητικών και νομιμοποιητικών λειτουργιών της εκπαίδευσης. Οι κριτικές παρατηρήσεις που κάναμε για τον Durkheim και τον Parsons ισχύουν εξίσου για τον Althusser. Θα επισημαίναμε ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο «πραγματοποιεί» το κράτος, την υπερκοινωνικοποιημένη αντίληψή του για τον άνθρωπο και την αποτυχία του να βρει τρόπους σύλληψης της έννοιας της αλλαγής ή της πάλης.

90. M. Erben και D. Gleeson «Education as Reproduction» στο M. Young και G. Whitty (επιμ.), *Society, State and Schooling* (Farmer Press, Lewes, 1977).

PIERRE BOURDIEU

Τέλος, θα θέλαμε να εξετάσουμε μία ακόμα παραλλαγή του θέματος της αναπαραγωγής και συγκεκριμένα το έργο του Pierre Bourdieu. Ο Bourdieu διαφέρει από τους θεωρητικούς που παρουσιάσαμε ως τώρα στο ότι δίνει μεγάλη έμφαση στη σημασία των «πολιτιστικών» διαδικασιών για τη διατήρηση των υπαρχουσών κοινωνικών και οικονομικών δομών. Επιπλέον, οι ιδέες του έχουν επηρεάσει σημαντικά τη σκέψη των κοινωνιολόγων όσον αφορά τη φύση και το ρόλο της εκπαίδευσης στη σύγχρονη κοινωνία. Ο Pierre Bourdieu ενδιαφέρεται κυρίως, πρώτον να ανακαλύψει τους «νόμους» που εξηγούν γιατί οι δομές τείνουν να αναπαράγονται και, δεύτερον, να εξετάσει πώς λειτουργεί η εκπαίδευση ως σύστημα μετάδοσης γνώσης και ιδεών. Το συμπέρασμά του ότι η εκπαίδευση τείνει να αναπαράγει και να νομιμοποιεί τις ανισότητες όσον αφορά τον πλούτο και την εξουσία δεν είναι βέβαια καινούργιο· τέτοια συμπεράσματα τα συναντάμε πολύ συχνά. Ο ισχυρισμός του ότι η εκπαίδευση δεν είναι ανεξάρτητη από την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική δομή έχει, επίσης, υποστηριχτεί από άλλους. Αν έχει να προσθέσει κάτι καινούργιο, αυτό πιστεύουμε ότι αφορά τον τομέα της αξιολόγησης των μαθητών: των κριτηρίων που χρησιμοποιούν οι διδάσκοντες για να χαρακτηρίσουν ορισμένους μαθητές ως «άριστους» και άλλους ως «αδύνατους».

Ο Bourdieu φαίνεται να πιστεύει ότι εφόσον μια θεωρία έχει λογική συνοχή, τότε είναι, κατά κάποια έννοια, ακριβής και ορθή. Δεν δίνει μεγάλη σημασία στα «δεδομένα», αλλά προτιμά να λειτουργεί σαν μαθηματικός και να παράγει αξιωματικές θεωρίες. Σε ορισμένα κρίσιμα στάδια της επιχειρηματολογίας του αγνοεί τις ενδείξεις που παρέχουν τα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάζει. Το γράψιμό του, αν οι μεταφράσεις από τα γαλλικά αποδίδουν σωστά το ύφος του, είναι στρυφνό, ασαφές και εξειδικευμένο και τείνει να επικαλύπτει τα λίγα ενδιαφέροντα πράγματα που έχει να πει. Πολύ συχνά επινοεί καινούργιους όρους όταν κάποιος άλλος θα αρκούσαν θαυμάσια· τείνει να θεωρεί δεδομένα ευρήματα και ιδέες που αποτελούν ακόμη αντικείμενο έντονων διαφωνιών. Δεδομένης

Gleeson⁹⁰, μοιάζει σε πολλά σημεία με τις φονξιοναλιστικές απόψεις του Durkheim και του Parsons. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην άρρητη αποδοχή ότι η διαδικασία της κοινωνικοποίησης είναι επιτυχής. Η δημιουργικότητα ή οποιαδήποτε άλλη μορφή ανεξάρτητης αντίδρασης εκ μέρους όσων εμπλέκονται στην εκπαίδευση εξορίζεται στο περιθώριο της ανάλυσης. Μπροστά στη δυσβάστακτη πίεση του κράτους, φαίνεται ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να κάνουν τίποτε άλλο παρά να υπομένουν καρτερικά.

Ο Althusser, όπως πολλοί μαρξιστές συγγραφείς, μοιράζεται με τον Durkheim και τον Parsons μια βασική ανησυχία: να εξηγήσει την ύπαρξη της τάξης (order) στην κοινωνία. Έχουμε την εντύπωση ότι οι μαρξιστές συγγραφείς οδηγούνται σ' αυτό το σημείο από την προσπάθεια να εξηγήσουν γιατί δεν έχει γίνει η επανάσταση που είχε προαναγγελθεί. Συνεπώς, αντί να δίνουν έμφαση στη σημασία της πάλης και στους παράγοντες που οδηγούν στην κοινωνική αλλαγή, επικεντρώνουν την προσοχή τους στην αναπαραγωγή, δηλαδή στο πώς διατηρείται το κοινωνικό καθεστώς στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Η εκπαίδευση επομένως εξετάζεται σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει στη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης. Παρόλο που σαφώς υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους μαρξιστές και τους φονξιοναλιστές συγγραφείς, υπάρχουν επίσης, όταν αναλύουν την εκπαίδευση, και τεράστιες ομοιότητες. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την αποδοχή της επιτυχίας των κοινωνικοποιητικών και νομιμοποιητικών λειτουργιών της εκπαίδευσης. Οι κριτικές παρατηρήσεις που κάναμε για τον Durkheim και τον Parsons ισχύουν εξίσου για τον Althusser. Θα επισημαίναμε ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο «πραγματοποιεί» το κράτος, την υπερκοινωνικοποιημένη αντίληψή του για τον άνθρωπο και την αποτυχία του να βρει τρόπους σύλληψης της έννοιας της αλλαγής ή της πάλης.

90. M. Erben και D. Gleeson «Education as Reproduction» στο M. Young και G. Whitty (επιμ.), *Society, State and Schooling* (Farmer Press, Lewes, 1977).

PIERRE BOURDIEU

Τέλος, θα θέλαμε να εξετάσουμε μία ακόμα παραλλαγή του θέματος της αναπαραγωγής και συγκεκριμένα το έργο του Pierre Bourdieu. Ο Bourdieu διαφέρει από τους θεωρητικούς που παρουσιάσαμε ως τώρα στο ότι δίνει μεγάλη έμφαση στη σημασία των «πολιτιστικών» διαδικασιών για τη διατήρηση των υπαρχουσών κοινωνικών και οικονομικών δομών. Επιπλέον, οι ιδέες του έχουν επηρεάσει σημαντικά τη σκέψη των κοινωνιολόγων όσον αφορά τη φύση και το ρόλο της εκπαίδευσης στη σύγχρονη κοινωνία. Ο Pierre Bourdieu ενδιαφέρεται κυρίως, πρώτον να ανακαλύψει τους «νόμους» που εξηγούν γιατί οι δομές τείνουν να αναπαράγονται και, δεύτερον, να εξετάσει πώς λειτουργεί η εκπαίδευση ως σύστημα μετάδοσης γνώσης και ιδεών. Το συμπέρασμά του ότι η εκπαίδευση τείνει να αναπαράγει και να νομιμοποιεί τις ανισότητες όσον αφορά τον πλούτο και την εξουσία δεν είναι βέβαια καινούργιο· τέτοια συμπεράσματα τα συναντάμε πολύ συχνά. Ο ισχυρισμός του ότι η εκπαίδευση δεν είναι ανεξάρτητη από την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική δομή έχει, επίσης, υποστηριχτεί από άλλους. Αν έχει να προσθέσει κάτι καινούργιο, αυτό πιστεύουμε ότι αφορά τον τομέα της αξιολόγησης των μαθητών: των κριτηρίων που χρησιμοποιούν οι διδάσκοντες για να χαρακτηρίσουν ορισμένους μαθητές ως «άριστους» και άλλους ως «αδύνατους».

Ο Bourdieu φαίνεται να πιστεύει ότι εφόσον μια θεωρία έχει λογική συνοχή, τότε είναι, κατά κάποια έννοια, ακριβής και ορθή. Δεν δίνει μεγάλη σημασία στα «δεδομένα», αλλά προτιμά να λειτουργεί σαν μαθηματικός και να παράγει αξιωματικές θεωρίες. Σε ορισμένα κρίσιμα στάδια της επιχειρηματολογίας του αγνοεί τις ενδείξεις που παρέχουν τα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάζει. Το γράψιμό του, αν οι μεταφράσεις από τα γαλλικά αποδίδουν σωστά το ύφος του, είναι στρυφνό, ασαφές και εξειδικευμένο και τείνει να επικαλύπτει τα λίγα ενδιαφέροντα πράγματα που έχει να πει. Πολύ συχνά επινοεί καινούργιους όρους όταν κάποιος άλλος θα αρκούσαν θαυμάσια· τείνει να θεωρεί δεδομένα ευρήματα και ιδέες που αποτελούν ακόμη αντικείμενο έντονων διαφωνιών. Δεδομένης